

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-526-6-2>

**HISTORICAL MATERIALISM AS A RELEVANT
METHODOLOGY OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE: OVERVIEW
OF MODERN EUROPEAN POLITICAL AND LEGAL THOUGHT**

**ІСТОРИЧНИЙ МАТЕРІАЛІЗМ ЯК АКТУАЛЬНА
МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ: ОГЛЯД СУЧАСНОЇ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ**

Zhuk N. A.

*Ph.D., Associate Professor, Senior
Scientific Specialist, Sector of the Legal
Science, Scientific Research Institute
of State Building and Local
Government,
National Academy of Legal Sciences
of Ukraine
Kharkiv, Ukraine*

Жук Н. А.

*кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник
сектору порівняльного
правознавства
Науково-дослідний інститут
державного будівництва та
місцевого самоврядування
Національної академії правових наук
України
м. Харків, Україна*

Історичний матеріалізм (соціальний марксизм) є напрямком філософії історії, розробленим Карлом Марксом і Фрідріхом Енгельсом на фундаменті філософії історії Георга Гегеля і викладеним у працях «До критики політичної економії» (1859) [1] та «Анти-Дюрінг» (1877) [2]. Він полягає в матеріалістичному розумінні діалектичного розвитку історії людських суспільств, яка підпорядковується об'єктивним соціальним законам, що не відрізняються від об'єктивних законів природи і не залежать від волі цих людей. В числі його методологічно значущих понять – спосіб виробництва, соціальний клас, класова боротьба, еволюція та революція, базис, надбудова, суспільно-економічна формація тощо. Відображаючи єдність теорії розвитку та методології пізнання суспільства, історичний матеріалізм своєю метою вбачає визначення об'єктивних законів розвитку суспільства і на їх підставі прогноз подальшого розвитку суспільства.

Це вчення здійснювало суттєвий вплив на розвиток історичної та соціальних наук у всьому світі аж до кінця 1980-х рр. Після розпаду СРСР та соціалістичного табору багато чого з його історичної спадщини піддалося критиці або було поставлено під сумнів з боку

його ідеологічних супротивників, хоча деякі загально визнані положення зберегли своє значення і тоді (наприклад, ідея про ключову роль економіки в історичному процесі, низка стійких термінів (формації (певні способи виробництва), феодалізм, капіталізм, соціалізм), їх ознаки.

Починаючи з 1950 року, Карл Поппер, визнаний одним із видатних філософів ХХ століття, багато років поспіль у своїх працях¹ спростовував історизм, намагаючись переконати прибічників історичної діалектики, що передбачити майбутній перебіг історії неможливо, посилаючись на твердження, «що хід людської історії великою мірою залежить від розвитку людського знання», що «користуючись раціональними чи науковими методами, ми не можемо передректи майбутній розвиток наших наукових знань», і «що ми повинні заперечити можливість теоретичної історії» [3, с. 24–25].

Втім, попри суб'єктивні думки будь-кого, історичний матеріалізм не втратив і не міг втратити своєї методологічної цінності для пізнання ідей, явищ і процесів дійсності в ході їх діалектичного розвитку. І джерела його духу особливо актуальні сьогодні, у ХХІ сторіччі, коли передречений ним занепад капіталізму після досягнення ним стадії своєї глобалізації набирає силу.

Всеосяжна світ-системна криза на початку ХХІ сторіччя знов зробила праці «Капітал», «Нариси критики політичної економії», «До критики політичної економії» та «Маніфест комуністичної партії» авторства Карла Маркса та Фрідріха Енгельса бестселерами [4], як і присвячені їх аналізу книги сучасних авторів [наприклад: 5], а усі аспекти марксистського учення – об'єктом найпильнішої уваги дослідників з усіх куточків світу [наприклад: 6; 7; 8; 9]. Розвінчуючи найпоширеніші заперечення проти марксизму (зокрема, що він веде до політичної тиранії, зводить усе до економіки, є формою історичного детермінізму тощо) [наприклад: 7] та визнаючи абсолютну точність наданої К.Марксом характеристики капіталістичного типу суспільства та її корисність для розуміння природи глобальної формаційної кризи капіталізму, учені підкреслюють, що «така ситуація ставить під сумнів раціональність і соціальну стійкість нинішнього способу виробництва і знов актуалізує питання про можливість, навіть необхідність «вищого

¹ Йдеться про статті К. Р. Поппера «Невизначеність у класичній і квантовій фізиці» (1950) та «Постскрипtum до логіки наукового відкриття» (1984), написану ним у співавторстві з В.В. Бартлі, а також дві його книги – «Відкрите суспільство і його вороги» (1945) та «Злиденність історизму» (1957).

рівня суспільного виробництва» [10], тобто соціалізм, або посткапіталізм.

Відродження інтересу до марксизму лідер Соціалістичної робочої партії Великобританії Джозеф Чунар вбачає у тому, що «він дає інструменти аналізу капіталізму та особливо капіталістичних криз» [цит. за: 11]. Яскравим свідченням цього є те, що і сучасні ліберали-глобалісти спираються саме на марксистську методологію з метою побудови власних універсальних всеосяжних моделей. Так, Жак Атталі, фінансист, політик і теоретик глобалізації та «нового світового порядку», який, між іншим, супроводжував проведення приватизації у 1990-х роках у Східній Європі, у 2005 році видав літературну біографію «Карл Маркс: або дух світу» [12], в якій відверто визнав, що «теорія Маркса набула свого сенсу в рамках глобалізації, яку він передбачав... Вичерпавши... можливості товарного перетворення соціальних відносин і використавши всі свої ресурси, капіталізм, якщо він на той час не вб'є людство, зможе перейти у світовий соціалізм... Кожна людина стане громадянином світу, і світ нарешті виявиться створеним для людини».

У Лондоні є щорічна традиція проведення Соціалістичною робочою партією у березні масштабного фестивалю «Марксизм», який охоплює численні наукові, просвітницькі та політичні заходи, на одному з яких французький філософ-маоїст Ален Бад'йю якось виголосив: «Капіталізм і його поверхнева «демократія» – це те, що застаріло, це те, що засуджено, це відмова від мислення, відмова від дій згідно з принципами комуністичної гіпотези, як би ми її не називали (емансипація, рівність...), що є новим і законним» [8].

У свою чергу, видатний філософ і почесний професор Університету Париж-VIII Жак Ранс'єр відзначає парадоксальність сучасного стану глобальної соціально-економічної формації: «Сьогодні глобальна держава капіталізму залежить від існування Комуністичної партії Китаю, яка дає роботу капіталістичним підприємствам дешевою працею, що дозволяє знизити ціни і лишати робочих прав на самоорганізацію» [цит. за: 11]. Учений розвінчує ідеї капіталістичної утопії про абсолютизм ринку та здатність його законів регулювати всі аспекти суспільного існування, підкреслює марність боротьби проти ідеї історичної необхідності та попереджає про загрозливі спроби пристосування і використання історичного матеріалізму на користь капіталізму: «Маркс дозволяє нам пам'ятати, що те, що керує світом, називається капіталізмом і класовою боротьбою, навіть якщо ініціатива в цій боротьбі змінилася. Але з цією зміною сторони також

змінився союз між наукою та історичною необхідністю, з якою отожднював себе марксизм. Дискурс економічної необхідності, науки, об'єктивних умов прогресу суспільства тепер є дискурсом вільного ринку. Існує свого роду повзучий марксизм, замітник марксизму, який наказує підкорятися невблаганній історичній необхідності тріумфу ринку і використовує категорії марксистської традиції проти всіх тих, хто виступає проти необхідної еволюції. Концепції, запозичені з марксистського чи ленінського арсеналу (наприклад, популізм), сьогодні служать домінантному дискурсу капіталізму» [13].

Однією з найгостріших для прибічників історичного матеріалізму лишається проблема робочого класу і класової боротьби в сучасних соціально-економічних умовах. Так, Ж. Ранс'єр звертає увагу на постійний пошук нових «постатей революційного суб'єкта», «нової форми могильників буржуазії», підкреслюючи гостроту цього за умов відсутності робочого класу, сформованого великою промисловістю, та міркуваннями, чи стануть ІТ «синами революції» [13].

У свою чергу, британський письменник – лейборист Оуэн Джонс у своїй книзі – політичному бестселері «Гопота: демонізація робочого класу» (2012) [5] в результаті проведеного розслідування того, як робітничий клас перетворився з «солі землі» на «нечисть землі», викриває жакливу реальність класової ненависті в сучасній Британії, коли стереотип «chav» (у перекладі – гопота) використовується урядами, політичним істеблішментом та ЗМІ «як зручний аркуш для ...виправдання зростання нерівності» [там само]. Інший британський дослідник Стюарт Джеффріс передумову успіху цієї книги вбачає у відродженні інтересу до класової політики, «наріжного каменю аналізу індустріального суспільства, проведеного Марксом та Енгельсом» [11], з чим погоджується О. Джонс: «Клас повернувся до нашої реальності... Сьогодні вже не можна, як у 1990-ті, стверджувати, що ми всі середній клас. Реформи нинішнього уряду мають класовий характер. Наприклад, підвищення ПДВ б'є насамперед у трудящих» [цит. за: 11]. О. Джонс констатує факт нової «відкритої класової війни» [там само], що співзвучно висновку Ж. Ранс'єра, що «в марксизмі непорушним лишається класова боротьба. Зникнення наших заводів, тобто деіндустріалізація наших країн і передача промислового виробництва в країни, де робоча сила дешевша і покірніша – що це, як не оголошення правлячої буржуазією класової війни?» [13].

Література:

1. Маркс, Карл. Внесок до критики політичної економії. Marxists.org 1999. URL: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1859/critique-pol-economy/>
2. Енгельс, Фрідріх. Анти-Дюрінг. Революція пана Ойгена Дюрінга в науці. Видавництво Progress, 1947. URL: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1877/anti-duhring/>
3. Поппер, Карл. Злиденність історизму / пер. з англ. К. : «АБРИС», 1994. 192 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Popper_Karl/Zlydennist_istorysyzmu_vyd_1994.pdf?PHPSESSID=11sajlg3rkjllctc0ij7qumir1
4. Karl Marx classic 'Capital' selling well in crisis, publisher says. The Economic Times, Oct 18, 2008. URL: <https://economictimes.indiatimes.com/karl-marx-classic-capital-selling-well-in-crisis-publisher-says/articleshow/3610229.cms?from=mdr>
5. Jones, Owen. Chavs: The Demonization of the Working Class. Verso, 2012. 320 p. URL: <https://www.amazon.com/Chavs-Demonization-Working-Owen-Jones/dp/1844678644>
6. Маркс і криза. Міжнародний журнал політичної економії. Том 40, № 3, осінь 2011. Taylor & Francis, Ltd. URL: <https://www.jstor.org/stable/i23104255>
7. Eagleton, Terry. Why Marx Was Right. Yale University Press, 2012. 272 p.
8. Badiou, Alain. L'hypothèse communiste: Circonstances. Nouvelles Editions Lignes, 2009. 205 p.
9. Taques F. H., Beiro De Souza H.P., Alencar D.A. The 2007-08 Financial Crisis from a Marxist View. *Modern Economy*, Vol. 8 No. 9, September 2017. URL: <https://www.scirp.org/journal/paperinformation?paperid=78761>
10. Giacché, Vladimiro. Marx, the Falling Rate of Profit, Financialization, and the Current Crisis. *International Journal of Political Economy?* Vol. 40, No. 3, Marx and the Crisis (Fall 2011), pp. 18-32. Taylor & Francis, Ltd. URL: <https://www.jstor.org/stable/23104259>
11. Джефферс, Стюарт. Чому марксизм знову на підйомі. The Guardian, 04.07.2012. URL: <https://www.theguardian.com/world/2012/jul/04/the-return-of-marxism>
12. Attali, Jacques. *Karl Marx ou l'esprit du Monde*. Fayard, 2005. 337 p. URL: <https://ru.scribd.com/document/446122102/ATTALI-JACQUES-KARL-MARX-OU-L4ESPRIT-DU-MONDE-2005>

13. Rancière, Jacques. Marx, l'utopie de l'émancipation radicale et l'idée révolutionnaire aujourd'hui . Politique et esthétique. Entretien réalisé par Jean-Marc Lachaud le 30 novembre 2005. URL: <https://shs.cairn.info/revue-actuel-marx-2006-1-page-193?lang=fr>

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-526-6-3>

FROM THE PROBLEM OF UNDERSTANDING CONSCIOUSNESS TO LEGAL CONSCIOUSNESS

ВІД ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ СВІДОМОСТІ ДО ПРАВОСВІДОМОСТІ

Mytrofanov I. I.

*Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department
of Fundamental and Branch Legal
Sciences, Kremenchuk Mykhailo
Ostrohradskyi National University
Kremenchuk, Ukraine*

Митрофанов І. І.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри фундаментальних
і галузевих юридичних наук
Кременчуцький національний
університет імені
Михайла Остроградського
м. Кременчук, Україна*

Явище свідомості продовжує перебувати в статусі однією з надзвичайно складних проблем у філософії та теорії права. За власною природою, свідомість є головною темою філософських і релігійних учень, оскільки в цій площині порушується питання про смерть або безсмертя людини. Вивчення сутності свідомості уможливує вирішення всіх основних питань людського буття, знаходження змістового навантаження та мети як існування окремого індивіда зокрема, так і людства в цілому. Творці марксистської теорії, добре розуміючи це, першорядне питання філософії розглянули з двох сторін: що первинно свідомість чи буття, чи пізнаваний світу? Зрозумівши, що буття визначає свідомість, світ може пізнаватися, індивід наближається до усвідомлення абсолютної істини. При цьому проблема як раз у тому й полягає, що, напевно, абсолютної істини нам досягнути неможливо, оскільки людині не підвладно досягнення до кінця витоків і змісту світобудови. К. Маркс і Ф. Енгельс указавши, що буття та пізнаваність світу первинні. Разом із тим слід урахувати,